

Utjecaj tranzicije i rata na oblikovanje nekih segmenata nacionalnog identiteta Hrvata i Srba (empirijsko istraživanje: bivši ratni prostori zapadne i istočne Slavonije)

Babić, Dragutin

Source / Izvornik: **Migracijske i etničke teme, 2005, 21, 203 - 220**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:303:419813>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial 3.0 Unported/Imenovanje-Nekomercijalno 3.0](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-19**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute for Migration Research - Institutional repository for storing papers and data sets](#)

DRAGUTIN BABIĆ

Institut za migracije i narodnosti, Zagreb

Utjecaj tranzicije i rata na oblikovanje nekih segmenata nacionalnog identiteta Hrvata i Srba (empirijsko istraživanje: bivši ratni prostori zapadne i istočne Slavonije)

SAŽETAK

Autor analizira utjecaj tranzicije i rata na oblikovanje nekih segmenata nacionalnog identiteta Hrvata i Srba. Predložak za analizu čini empirijsko istraživanje provedeno u zapadnoj i istočnoj Slavoniji. Analiza je obuhvatila tri skupine ratnih migranata i ratnih stradalnika, Hrvate starosjediocce, Srbe starosjediocce i useljenike. Istraživanje je provedeno od rujna do prosinca 2004. u selima i gradovima zapadne i istočne Slavonije, pri čemu se služilo anketnim upitnikom od 48 pitanja zatvorenog tipa. Istraživanjem su obuhvaćena sljedeća obilježja ispitanika: socioprostorni status, dob, spol i školska sprema. Istražena je varijabla socioprostorni status ispitanika u korelaciji s percepcijom nekih segmenata nacionalnog identiteta Hrvata i Srba. Rezultati istraživanja pokazuju razlike u stavovima i ocjenama ispitanika iz zapadne i istočne Slavonije. Hrvati starosjedioci više od Srba starosjedilaca ističu značenje i važnost vjeroispovijesti (katolicizma) za nacionalni identitet. Hrvati starosjedioci isključiviji su od Srba starosjedilaca kada je riječ o mogućnosti potpune participacije bivših komunista u nacionalnom korpusu Hrvata i Srba. Odgovori useljenika radikalniji su i isključiviji u odnosu na odgovore starosjedilaca, a pritom su oni u zapadnoj Slavoniji (pretežno etnički Hrvati) radikalniji u odgovorima od useljenika u istočnoj Slavoniji (pretežno etnički Srbi). U odgovorima je, iako su donekle prožeti isključivim stavovima o mogućnostima uključivanja različitih subidentiteta u nacionalni identitet Hrvata i Srba u poslijeratnom razdoblju na bivšim ratnim prostorima, u značajnoj mjeri prisutna i tolerancija, izraženija unutar skupine nego prema drugim nacionalnostima.

KLJUČNE RIJEČI: Hrvati, Srbi, nacionalni identitet, socijalna konstrukcija, zapadna i istočna Slavonija

1. Uvod

Raspad jugoslavenskog i socijalističkog sustava sadržavao je niz vrlo proturječnih i zamršenih zbivanja kao i kvazi/ideologijsku pojmovnu ornamentiku koja ih je pratila ili im je prethodila. U temeljima tih zbivanja bila je borba oko suvereniteta u okviru bivše Jugoslavije, uspostava pluralističkoga političkog sustava i transformacija jedne (pre)dominantno kolektivističke interpretacije/konstrukcije zbilje (socijalizam) u drugu, također kolektivističku (nacionalizam). U hrvatskom slučaju na javnoj sceni konstruirala

se sociopolitički amalgam sastavljen od demokratskih političkih obrazaca i etničkog poimanja/egzistiranja nacije, što je rezultiralo kompleksnim i proturječnim »međuigrama« nacionalnih/nacionalističkih i demokratskih obrazaca konstrukcije društva/države. Događa se etnifikacija politike, a etnos/nacija postaje gotovo jedino mjerilo praktične i kontemplativno-afektivno-emocionalne aktivnosti pojedinaca. Identitet, sastavljen od niza subidentiteta »prekriven« je etnonacionalnim identitetom koji postaje važniji od svih ostalih. Stoga na političkom obzoru umjesto demokratske građanske države počinje prevladavati najprije koncept, a onda i realizacija nacionalne države. Sve to događa se u ozračju prijetnje hrvatskom suverenitetu, njegova praktičnog osporavanja i dezintegracije teritorijalnog integriteta Hrvatske. Etnonacionalizam u hrvatskoj varijanti dobrim je dijelom izazvan »vanjskom« prijetnjom (u čijoj funkciji je »unutarnja« srpska pobuna), ali i aktiviranjem specifičnih hrvatskih nacionalnih/nacionalističkih *ressantimana*. Dva bitna obilježja tih tradicijskih elemenata hrvatske nacionalne/nacionalističke ideologije jesu težnja za uspostavljanjem hrvatske države i definiranje hrvatskoga nacionalnog identiteta u opreci prema srpskome, sve do nesnošljivosti, predrasuda i stigmatizacije pripadnika tog nacionalnoga korpusa. Slično prethodnim (socijalističkim) ideološkim konstrukcijama »dobrih« i »pravovjernih« aktera socijalizma, samoupravljanja i jugoslavenstva, u novim okolnostima konstruiraju se tipovi »dobrih« Hrvata, Srba ili nekih drugih (uglavnom analitički nevažnih za hrvatski politički i sociokulturni prostor). Hijerarhijski aspekti tog »proizvođenja« očituju se u rangiranju pojedinih nacija i etničkih skupina na definiranoj političkom prostoru, sve do stalnog prevrednovanja svakog pojedinca unutar tih skupina. Građanin je morao ustuknuti pred Hrvatima, a Hrvat pred »pravovjernim« i »pravim« Hrvatima. To što »pravi« Hrvat jest, definirano je u središtima političke moći i plasirano kroz medije, uz kontrolu društva na svim razinama. Učinci koncentracije moći prema etničkom kriteriju na hrvatsko društvo bili su višestruki: od obrambene funkcije i očuvanja suvereniteta, afirmacije nekih retrogradnih političkih obrazaca, preraspodjele društvenog bogatstva, pa do diskriminacije i ataka na nacionalno drugo/drugačije. Stoga smo odlučili metodom ankete upravo na turbulentnim bivšim ratnim prostorima zapadne i istočne Slavonije istražiti kako i koliko u poslijeratnom razdoblju egzistiraju takvi vrijednosni obrasci (modeli »dobrih« Hrvata/ Srba) i kako se u tim okolnostima oblikuje nacionalni identitet Hrvata i Srba.

2. Nacionalni identitet u tranzicijskom/ratnom vremenu: slučaj Hrvatske

Što je identitet? Kakav je odnos etničkog/nacionalnog identiteta i ostalih subidentiteta u identitetskom polju? Postoji li neki temeljni identitet ili se identitet konstruira u interakcijskim procesima koji uključuju primarnu i sekundarnu socijalizaciju? Etimologija pojma identitet nalazi se u latinskoj riječi *identitas* < *idem*: *isti*, što se tumači kao istovjetnost, potpuna jednakost, odnos po kojemu je nešto (npr. biće ili svojstvo) u različitim slučajevima ili pod različitim vidovima jednako samo sebi, odnosno isto (*Opća enciklopedija*, 1979). Mnoštvo različitih identiteta – rodni, regionalni, rasni, jezični, vjerski, politički, generacijski, etnički, nacionalni, klasni i drugi, aktualiziraju i problematiziraju procesi globalizacije i fragmentacije modernih društava. Sve izražena individualizacija u (post)modernim društvima, jačanje ljudskih prava pojedinaca i

skupina, rezultira otporom globalizaciji na lokalnoj razini i afirmira težnju aktera tih procesa za očuvanjem vlastitih posebnosti. Identitet aktualizira i odgovara na pitanja smisla egzistencije pojedinaca i skupina u umreženom društvu (Castells, 2002). Utoliko pripadnost velikim skupinama kao što su etničke skupine i nacije u kriznim situacijama i situacijama sukoba u društvu ima posebnu važnost. Izrazito je važan međusobni odnos različitih identiteta koji čine identitet pojedinca i skupine. D. Sekulić definira to na sljedeći način: »Identitet, dakle, može biti shvaćen kao polje dinamičkih suodnosa bitnih subidentiteta koji predstavljaju okvir za akciju u nekim situacijama i odnosima s drugima. U određenim okolnostima, pojedine dimenzije identiteta bivaju mobilizirane i zauzimaju veći dio našeg identitetnog polja« (Sekulić, 2004: 202). Iako su subidentiteti u stalnome međudjelovanju, njihova važnost nije jednaka u različitim vremenskim i prostornim dimenzijama koje čine društvenu zbilju pojedinaca i skupina nosilaca identiteta. Situacija u društvu i vrlo kompleksni utjecaji različitih sudionika, hijerarhijski aspekti prilikom donošenja važnijih odluka, utječu na »odabir« i aktiviranje onih subidentiteta koji su u tom vremenu/prostoru najkorisniji za one koji posjeduju potencijal za mobilizaciju resursa, a sve radi jačanja njihova položaja unutar užeg ili šireg društvenog okruženja. I pored egzistiranja više subidentiteta, »identitet se ne pregrađuje, on se ne dijeli ni na polovice, ni na trećine, ni na ograđene plaže. Nemam više identiteta, imam jedan jedini, stvoren od svih elemenata koji su ga oblikovali, prema osobitom doziranju koje nikada nije isto od jednog čovjeka do drugog« (Maalouf, 2002: 10). Nacionalni identitet čini, između ostaloga, poistovjećivanje pojedinaca s nekom nacionalnom skupinom i usvajanje njezinih kulturnih obilježja, a često i političkih ideja i projekata koji se javljaju u polju nacionalnoga.

U slučaju Hrvatske, kao i ostalih novonastalih država na prostoru bivše Jugoslavije, nacije se ponašaju prema etničkome modelu. Etnički koncept nacije uglavnom je prisutan u državama slabije industrijske razvijenosti i nedovoljno razvijena građanskog društva (postoje iznimke – primjerice slučaj Njemačke), što će nacionalno pitanje izrazito zaoštriti u razdoblju tranzicije iz socijalizma u višestranački tip društva. Pritom, u etnopolitičkoj mobilizaciji, nacionalne elite (ili one koje će na nacionalnoj/nacionalističkoj paradigmi osvojiti/zadržati vlast) manipulirale su nacijom kao skupinom ljudi udruženih prema kriteriju iste loze/krvi, nasuprot mnogobrojnim migracijama u povijesti i etničkim/nacionalnim miješanjima prije i tijekom procesa stvaranja pojedinih južnoslavenskih nacija. Kompleksnost nacionalnog identiteta, uz mogućnost snažna afektivnog djelovanja na populaciju, omogućuje i različite oblike nacionalizma i njegova pojavljivanja u kombinaciji s drugim ideologijama – liberalizmom, fašizmom, komunizmom itd. Ovdje je paradigmatična upravo »jugoslavenska priča« u kojoj su se vrlo raznoliki akteri uoči i nakon raspada države pozivali na naciju i nacionalizam kao oblik ostvarenja svoje političke moći.

U slučaju Hrvatske, prijeteci projekt Miloševićeve vlasti i njegovih suradnika uzrokovao je jak otpor u stanovništvu koji se znatnim dijelom podudarao sa stajalištem hrvatske političke nomenklature. U Hrvatskoj, etnonacionalizam je značajno korelirao s institucionalnim obrascima pluralizacije političkog prostora, što je pogodovalo stvaranju političkog amalgama s formalnom demokratskom strukturom, čija sadržajna strana ima mnogo više značajki autoritarnoga političkog poretka, s naglašenom ulogom vođe,

dominacijom etnocentrizma i klijentelističkim odnosima kao supstitucijom građanskih odnosa. Na javnoj sceni se, pored demokratske artikulacije interesa građana, aktivira i nacionalizam, kako u umjerenoj tako i u radikalnoj varijanti, sve do neoustaških istupa i isključiva favoriziranja etničkog identiteta. Iako u drugoj funkciji (stvaranje države svih Srba), srpski etnonacionalizam u Hrvatskoj dodatno je ojačao širenjem hrvatskog etnonacionalizma. Usporedna pojava etnonacionalizama unutar hrvatskoga društva samo ih je međusobno ojačala i omogućila manipulaciju nacionalnim u nadolazećim ratnim sukobima.

Bilo je u tom vremenu i drugačijih poimanja nacionalnih identiteta, ali je njihov utjecaj na javnoj sceni bio neznatan i zanemariv. »Pojedinci mogu dijeliti isti nominalni identitet, ali da im on u praksi znači veoma različite stvari, da ima sasvim različite posljedice po njihove živote; pojedinci ga mogu živjeti različito« (Jenkins, 2001: 288). Ratni sukobi uglavnom nisu dopuštali drugačiju percepciju/življenje nacionalnog identiteta, a favoriziran je do isključivosti koncept u interpretaciji vladajućih grupacija. G. Devereux uočava problem manipulacije nacionalnim/etničkim identitetom, što na zajednicu može djelovati vrlo razorno. Prenaglašavanje nacionalnoga svodi čovjeka na jednu dimenziju, a kao optika promatranja događaja i ljudi u zajednici nameće se jedina (vladajuća) politička paradigma. »Etnički identitet može biti funkcionalan samo ukoliko je materijalno širokog dosega i ako mu se ne pridaje prekomjerna važnost ... Dakle, držim da sklonost isticanju, ponekad čak i opsesivnom, vlastitog etničkog identiteta (ili bilo kojeg klasnog identiteta) i stvaranje *ovisnosti* o njemu otkriva grešku ili prazninu u shvaćanju samoga sebe kao nepotrebno mnogodimenzionalnog bića ... Normalni i stvarno odrasli ljudi ne pridaju prekomjerno značenje niti svojem etničkom identitetu niti bilo kojem drugom klasnom identitetu« (Devereux, 1990: 248). Od takvog poimanja nacije do ataka na druge/drugačije veoma je malen korak. U tranzicijskim, a onda i ratnim događanjima na prostoru bivše Jugoslavije, taj je korak napravljen pa su uslijedile represalije različita stupnja i intenziteta prema onima koji nisu prihvatili jedinu moguću interpretaciju i operacionalizaciju nacionalnoga, u različitim aktera države u raspadu.

U ovom radu zanima nas mobilizacijski potencijal nacionalnog identiteta i njegov utjecaj na sociopolitičku zbilju u vremenu nakon raspada Jugoslavije i socijalističkoga samoupravnog modela organizacije društva. Nacionalni identitet Hrvata i Srba, izrazito politički konstruiran i mobiliziran, utjecao je na ratne sukobe i raspad mreže primarnih društvenih odnosa u lokalnoj zajednici. Što se mijenja u poslijeratnom razdoblju i kako u drugačijim okolnostima nacionalni identitet tih dviju skupina utječe na obnavljanje te mreže?

3. Nacionalni identitet, destrukcija i (re)konstrukcija lokalnih zajednica

Krajem devedesetih godina prošlog stoljeća europski socijalistički Istok suočen je sa strukturalnim promjenama društvenog ustroja i s uvođenjem pluralističkog modela organizacije društva/države. U tri socijalističke federativne države (Jugoslavija, Sovjetski Savez i Čehoslovačka) broj uobičajenih socioekonomskih pitanja uvećan je za još jedno: mogućnost opstojnosti nacionalno složenih država u demokratskom političkom ozračju. Nacionalizam i nacionalno pitanje činili su temelj za politički konstrukt i najvažniji obrazac za institucionalizaciju političke, a onda i ukupne društvene moći u

socijalističkim višenacionalnim državama. I u vremenu upitnosti tih poredaka, nacionalno pitanje bilo je pogodan instrumentarij za preraspodjelu moći u društvu i resurs za mobilizaciju stanovništva. Etnički model nacije bio je znatno prisutniji oblik socijalne interakcije i identifikacije stanovništva u odnosu na znatno slabiju zastupljenost građanskog identiteta. To je u razdoblju socijalizma u polju (re)distribucije političke moći i (re)konstitucije države omogućilo akterima političkih procesa (komunističkim partijama/partiji) aktiviranje nacionalnog pitanja kao najvažnijeg problema zajedničke države. Monopol na definiciju nacionalnoga imala je vladajuća partija, a u presudnim trenucima, kada je i politička zajednica dovođena u pitanje, jedini arbitar bio je vođa i predsjednik države J. Broz Tito. Etnički koncept nacije, nastao u specifičnim uvjetima Istočne i Srednje Europe i institucionaliziran u socijalističkom poretku, spriječio je stvaranje političkog naroda u pojedinim republikama prije nego što se iznova definira nacionalno pitanje. Nije bilo zbiljske mogućnosti (iako je bilo političkih pokušaja) za stvaranje građanskog identiteta, što je u bivšoj državi mogao biti samo jugoslavenski identitet.¹

Hrvatska politička zajednica suočila se u prijelaznom razdoblju s fragmentacijom hrvatskoga političkog identiteta na više nacionalnih identiteta, od kojih su za opstojnost zajednice bila presudna dva, hrvatski i srpski. Njihova važnost i funkcija temelje se na nekoliko činilaca – višestoljetnoj zajedničkoj povijesti, ustavnoj konstitutivnosti SR Hrvatske te beogradskom prijetećem projektu koji je za svoje ciljeve instrumentalizirao Srbe izvan Srbije.

Glavni prijepor i razlog »hrvatsko-srpskog« sukoba nalazio se u različitoj percepciji političkog prostora i mogućem raspletu državne krize. Nacionalni ciljevi Hrvata i Srba u Hrvatskoj u razdoblju smjene političkih poredaka bili su oprečni. Velika većina Hrvata (što je potvrđeno referendumom) bila je za veću ili potpunu samostalnost Hrvatske (opcije su bile SFRJ kao konfederacija ili samostalna država), dok je znatan dio Srba bio za održanje Jugoslavije (federativne ili unitarne), a razvojem političke krize i kasnije ratnih sukoba sve više za pripajanje Srbiji. Etničke/nacionalne skupine u doba ukupne dezintegracije sociopolitičkog prostora, »topljenja« legitimacije poretka, neizvjesnosti i straha među stanovništvom, postaju utočište i glavni modus identifikacije građana. Hrvatsko društvo se, kako ističe E. Pusić, suočilo s tri pitanja: pitanjem identiteta, diverziteta i kapaciteta (Pusić, 1995). Pitanje identiteta nastoji odgovoriti tko smo mi, tko su članovi naše zajednice. S tim je povezano pitanje diverziteta, tko su drugi i kakav stav zauzeti prema njima, i treće, pitanje kapaciteta, tj. koje su naše mogućnosti djelovanja. Etnonacionalizam u hrvatskoj varijanti suočio se s diverzitetom u srpskoj varijanti (pobuna Srba u Hrvatskoj). Sve to pridonijelo je dezintegraciji hrvatskoga društva, posebno mreža primarnih društvenih odnosa u lokalnim zajednicama. Izrazito favoriziranje etničkoga koncepta nacije onemogućilo je integraciju znatnog broja Srba

¹ Do kraja šezdesetih u Jugoslaviji je postojala ideja o jugoslavenstvu kao nadnacionalnom identitetu i zamjeni za tradicionalne nacionalne identitete. Mlađi naraštaj komunističkih rukovodilaca uporište sve više traži u republičkim/nacionalnim okvirima. U knjizi D. Sekulića *Sukobi i tolerancija* (2004) nalazimo da je 1964. Veljko Vlahović na Osmom kongresu SKJ napao ideju o odumiranju nacija kao uskogrudni šovinizam, a slično je reagirao i Tito smatrajući da je pokušaj stvaranja jedinstvene jugoslavenske nacije na liniji asimilacije, unitarizma i hegemonije. Dodajmo tome istup D. Bilandžića 1982. u Hrvatskoj o nemogućnosti stvaranja jugoslavenske nacije.

u hrvatski sociopolitički prostor i prouzročilo vojno rješavanje problema hrvatske državne cjelovitosti. Povratak ratnih migranata nakon rata i miran način reintegracije hrvatskog Podunavlja otvara i u poslijeratnom razdoblju problem integracije Srba u hrvatski državnopravni prostor. Rješenje ne može biti favoriziranje etničkog identiteta kao jedinog temelja konstituiranja države, nego građanski tip poretka koji će afirmirati pluralni identitet i integraciju svih skupina u modernu zajednicu pravne i građanske sigurnosti. Ili kako to ističe E. Pusić: »Je li netko Srbin, Musliman, istarski Talijan, adventist Sedmog dana, doseljeni Kinez ili u balkanskim gudurama kroz tisuću godina preživjeli Japod, ne smije u njegovim šansama u Hrvatskoj, u njegovom osjećaju prihvaćenosti u Hrvatskoj značiti bilo kakvu razliku« (Pusić, 1995: 10). Isti autor dodaje da se, dok god je stanje duha takvo kakvo jest, taj ideal čini prilično dalekim. Tijekom deset godina koliko je prošlo od objavljivanja njegova teksta, u Hrvatskoj se dogodio, istina sporo i uz velike otpore, odmak od etničkog nacionalizma. Hrvatski građani, uz stalni pritisak izvana, pokazuju da žele društvo s manje isključivosti i više tolerancije. Otpore takvom tipu društva pružaju moćne skupine u svim segmentima socijetalnih sfera (političke, gospodarske, kulturne) koje su imale i još imaju materijalne i druge koristi od nacionalističke inačice Hrvatske.

Uzimajući kao paradigmu analize Smithovu interpretaciju nacionalnog identiteta, razlikovat ćemo »vanjske« i »unutarnje« funkcije nacionalnog identiteta. Iako su sukobi (idejni/ideološki, politički, ratni) uzrokovani prije svega »vanjskim« funkcijama identiteta (borba za teritorij, politički utjecaj i sl.), nakon rata situacija je drugačija. Problem se sada javlja u drugoj sferi, onoj simboličkoj, vrijednosnoj. Zahvaljujući upravo etničkom konceptu nacije, nameće se »naša« kultura i povijest, koja se u hrvatskoj varijanti svodi na etničko a ne političko hrvatstvo. Državna regulativa u školstvu to bi trebala uzeti u obzir, a tako je i u državama europskog Zapada. Analizirajući multikulturnu perspektivu u nekim europskim zemljama, T. Kucukcan ističe da je učenje povijesti pod državnim nadzorom – u Velikoj Britaniji i Francuskoj to čini središnja državna vlast, a u Njemačkoj i Nizozemskoj taj je segment školstva u sustavu lokalnih vlasti (Kucukcan, 2004). Stoga je za multikulturnu i građansku Hrvatsku važan drugačiji pristup koji će u hrvatsku kulturu uključiti one koji su za to područje važni, neovisno o njihovoj etničkoj pripadnosti.

U poslijeratnom razdoblju prisutan je povratak ratnih migranata, što nameće problem obnove suživota i stvaranja multietničkih lokalnih zajednica u prostoru povratka. Koegzistencija Hrvata i Srba jest najveći problem, ali istodobno je i nužna i najvažnija pretpostavka (re)konstrukcije mreža primarnih socijalnih odnosa u selima i gradovima na bivšim ratnim prostorima. Pritom je za afirmaciju svih identiteta pojedinaca i skupina važna, možda i presudna institucionalno-pravna regulacija prostora u tradiciji najboljih pravnih dostignuća demokratskih država. Utoliko je bitno da se u razdoblju povratka uspostave norme i vrijednosti karakteristične za suvremeni pristup problematici ljudskih prava, što će omogućiti da povratak, koji su na početku karakterizirala uglavnom kvantitativna obilježja (naseljavanje skupina i pojedinaca na određenom lokalitetu) postupno preraste u proces koji će na prostorima posebne državne skrbi generirati nove oblike multietničkih mreža u polju primarnih društvenih odnosa na razini lokalnih zajednica.

4. Empirijsko istraživanje (anketa, zapadna i istočna Slavonija)

U empirijskom istraživanju zanimalo nas je kako je sociokulturni ambijent, oblikovan i medijski predstavljen u razdoblju rata i tranzicije, utjecao na socijalnu konstrukciju nekih segmenata nacionalnog identiteta Hrvata i Srba na bivšim ratnim prostorima. Istraživanjem smo obuhvatili prostor zapadne i istočne Slavonije, tri skupine ratnih migranata i ratnih stradalnika.² Istraživanje je provedeno od rujna do prosinca 2004. u selima i gradovima zapadne i istočne Slavonije.³ Prema dostupnim podacima, na tim prostorima raspodjela podskupina u populaciji koju istražujemo približno je ovakva:⁴

Zapadna Slavonija		Istočna Slavonija	
Hrvati povratnici	10.737	Hrvati povratnici	83.445
Srbi povratnici	8.198	Srbi povratnici	7.081
Useljenici	8.000	Useljenici	4.000
Ukupno	26.935	Ukupno	94.526

Služili smo se anketnim upitnikom sastavljenim od 48 pitanja zatvorenog tipa, a istraživanjem su obuhvaćena sljedeća obilježja ispitanika: *socioprostorni status (Hrvati starosjedioci, Srbi starosjedioci, useljenici), dob (18–40 g., 41 – 60 g. i 61 g. i više), spol (muški, ženski) i školska sprema (bez osnovne škole, osnovna škola, više od osnovne škole)*. Varijabla socioprostorni status ispitanika istražena je u relaciji s pitanjima koja su važna za našu temu. Dobiveni odgovori računalno su obrađeni odgovarajućim programom, a statistička značajnost razlika u odgovorima ispitanika testirana je χ^2 testom. Cilj rada bio je provjera pretpostavljenih razlika u odgovorima ispitanika zapadne i istočne Slavonije. Smatrali smo da će ispitanici u istočnoj Slavoniji zbog težih ratnih posljedica te potencijalno pa i aktualno konfliktnije situacije u odnosu na zapadnu Slavoniju biti isključiviji i manje tolerantni u vrednovanju nekih sociopolitičkih konstrukata koji utječu na oblikovanje nacionalnog identiteta Hrvata i Srba.

Koliko je ispitanicima važna vjeroispovijest za njihovo poimanje i življenje nacionalnog identiteta? Ima li tu razlike između Hrvata i Srba?

² Nije moguće sve ispitanike svrstati u kategoriju ratnih migranata. U istočnoj Slavoniji Srbi starosjedioci uglavnom nisu napuštali taj prostor, a većina izbjeglica i raseljenih osoba vratila se kućama. Stoga, za razliku od istraživanja iz 1999., u ovome (provedenom 2004.) umjesto termina *povratnici Hrvati* i *povratnici Srbi* upotrebljavamo termine *Hrvati starosjedioci* i *Srbi starosjedioci*, dok za useljeno stanovništvo umjesto termina *izbjeglice-useljenici* zbog promjene socioprostornog statusa upotrebljavamo termin *useljenici*.

³ Anketno ispitivanje provedeno je u sljedećim naseljima: *zapadna Slavonija* – Stara Gradiška, Okučani, Vrbovljani, Trnava, Čovac, Medari, Dragalić, Smrtić, Šeovica, Pakrac, Ratkovac, Bučje, Gredani; *istočna Slavonija* – Vukovar (Mitnica, Sajmište, Trpinjska cesta, Lužac, Priljevo), Borovo naselje, Borovo, Novi Čeminac, Stari Čeminac, Bolman, Jagodnjak.

⁴ U obradi rezultata istraživanja pokušali smo ponderirati rezultate, no u tom slučaju u velikom broju odgovora ne bi se bilo moguće, zbog nedostatnih očekivanih frekvencija, služiti χ^2 testom pa smo rezultate obradili na stvarnom broju ispitanika. Stoga uzorak nije proporcionalan ispitivanoj populaciji pa u istraživanju upotrebljavamo kvotni uzorak.

Zapadna Slavonija

Tablica 1: Socioprostorni status i važnos vjeroispovijesti za nacionalni identitet⁵

Socioprostorni status	To je jako važno	To je donekle važno	To uopće nije važno	Ukupno
Hrvati starosjedioci	12 16,9 %	25 35,2 %	34 47,9 %	71 100,0 %
Srbi starosjedioci	0 0,0 %	26 32,1 %	55 67,9 %	81 100,0 %
Useljenici	24 31,6 %	26 34,2 %	26 34,2 %	76 100,0 %
Ukupno	36 15,8 %	77 33,8 %	115 50,4 %	228 100,0 %

$\chi^2 = 33,917$; $df = 4$; $p = 0,000$

Istočna Slavonija

Tablica 2: Socioprostorni status i važnost vjeroispovijesti za nacionalni identitet

Socioprostorni status	To je jako važno	To je donekle važno	To uopće nije važno	Ukupno
Hrvati starosjedioci	34 43,0 %	20 25,3 %	25 31,6 %	79 100,0 %
Srbi starosjedioci	12 16,2 %	20 27,0 %	42 56,8 %	74 100,0 %
Useljenici	12 20,0 %	23 38,3 %	25 41,7 %	60 100,0 %
Ukupno	58 27,2 %	63 29,6 %	92 43,2 %	213 100,0 %

$\chi^2 = 19,524$; $df = 4$; $p = 0,001$

U nacionalnom identitetu Hrvata i Srba religijska pripadnost igra iznimno važnu ulogu, a neki je smatraju i osnovnim elementom razlike i ključnim činiocem prilikom konstrukcije tih nacionaliteta. Tako će A. Smith napisati da, slično protestantima i katolicima u Sjevernoj Irskoj, Poljacima i još nekim nacijama, Hrvati i Srbi svoj etnički identitet zasnivaju na vjerskim mjerilima diferencijacije (Smith, 1998). Socijalizam nije stvarao povoljan sociopsihološki ambijent i političko-pravni instrumentarij za jaču afirmaciju religijske pripadnosti. Iako su religijske institucije imale ograničenu formalnu slobodu djelovanja, socijalistička ideologija i politički sustav dosljedno je favorizirao ateističku interpretaciju i koncepciju »društva«. Religija i crkva u kolektivnom imaginariju etničke/nacionalne zajednice često su simbol otpora pripadnika tih zajednica

⁵ Pitanje u anketi glasilo je: Po Vašem mišljenju, da bi netko bio »dobar« Hrvat (Srbin), bi li morao biti katolik (pravoslavac)?

prema Drugima koji su ih pokoravali ili su to pokušali kroz duga povijesna razdoblja. U Hrvata i Srba katoličanstvo odnosno pravoslavlje afirmirali su i čuvali narodno ime tijekom stoljećâ, a u nekim povijesnim situacijama nosioci institucionalne i/ili duhovne moći predvodili su borbu protiv osvajača.⁶ Bilo je i situacija u kojima su crkveni staleži bili bliži tuđim vlastima. Religija je veza nacije s prošlošću.⁷ N. Dugandžija o tome kaže: »Kada jednom prevlada nacionalna svijest, može se učiniti kao da je ona oduvijek postojala i da je njena prisutnost izraz nepromjenjivih datosti etničkog samobitka. U tom se trenutku treba vratiti na izvore, na prošlost u kojoj je ova svijest nastajala na vrlo složene načine, među kojima i vjerska pripadnost ima istaknuto mjesto« (Dugandžija, 1983: 163). Raspad političkih sustava, izvanjske prijetnje i slična turbulentna zbivanja generiraju stanje anomalije, pa utoliko vjera i nacija postaju utočište za pojedinca. To je slučaj i s događanjima na prostoru bivše Jugoslavije u vremenu epohalne krize i raspada socijalizma. Do krajnosti se intenzivira povezanost vjere i nacije, što je pogodan sociopsihološki okvir za manipulaciju i vjerskim i nacionalnim. To se i događa, pa često vjersku legitimaciju traže dokazani ili osumnjičeni ratni zločinci. Biti »dobar« Hrvat/Srbin isto je što i biti katolik/pravoslavac.⁸ Koliko je to, gotovo deset godina nakon ratnih sukoba, još prisutno u percepciji/imaginaciji nacionalnog identiteta Hrvata i Srba?

U odgovorima zapažamo statistički značajne razlike u vrednovanju važnosti vjeroispovijesti kao činioca nacionalnog identiteta. Hrvati starosjedioci najviše su istaknuli važnost vjerske (katoličke) pripadnosti za modelsku varijaciju »dobrog« Hrvata. Takvi stavovi vjerojatno koreliraju s nešto drugačijom internalizacijom religijskih vrednota u katolika i pravoslavaca, ali i ratnim pozicijama ispitivanih Hrvata i Srba. Iako su pripadnici crkvene hijerarhije obiju crkava (katoličke i pravoslavne) sudjelovali u stvaranju nacionalne homogenizacije i pridonijeli etnifikaciji politike, primijećene su i razlike. Neki svećenici Srpske pravoslavne crkve izrazito su i otvoreno pozivali na ratna osvajanja, označavajući Hrvate vjekovnim srpskim neprijateljima.⁹ Srbi starosjedioci manje od ostalih ispitanika preferiraju povezanost vjere i nacije. Kako su u istraživanju uspoređivani rezultati istraživanja dobiveni u istočnoj i zapadnoj Slavoniji, uočene su neke važne razlike. Hrvati i Srbi starosjedioci u istočnoj Slavoniji na hijerarhijskoj skali važnosti jače naglašavaju važnost vjeroispovijesti za nacionalni identitet. Ratni sukobi u hrvatskom Podunavlju, posebno borba za Vukovar i teška devastacija toga prostora uz razaranje mreže primarnih socijalnih veza u lokalnim zajednicama, znatno su pridonijeli takvim stavovima. Razlika je prisutna i u useljenika, a veću povezanost u percepciji/imaginaciji useljenika u zapadnoj Slavoniji objašnjavamo etničkim obilježjem te skupine (Hrvati), za razliku od istočne Slavonije gdje su useljenici uglavnom et-

⁶ Upravo je u Slavoniji simbol otpora Turcima jedan fratar. Riječ je o fra Luki Ibršimoviću koji se Turcima suprotstavio u bici na brdu Sokolovac pored Požege.

⁷ U »hrvatskom« slučaju (razdoblje rata i tranzicije) česta je bila varijacija sintagme *predziđe kršćanstva*, što je u vremenu europskog povezivanja i integracije na kontinentalnoj razini djelovalo doista tragikomično.

⁸ Pritom za pučki svjetonazor činjenice nemaju presudnu važnost. Važnija je imaginacija i konstrukcija koja učvršćuje zajednicu i omogućuje ostvarenje političkih programa/ciljeva. Tako za Slobodana Miloševića postaje nevažnim što je deklarirani ateist, pa ga pučki pjesnik prikazuje u drugim koordinatama: »Sin si majke obadvije, / Crne Gore i Srbije, / i simbol si Svetog Srpstva / što se krsti sa tri prsta.«

⁹ To potvrđuju i neke scene u dokumentarnom filmu Pavla Vranjicanija *Komšije*.

nički Srbi. Približno trećina ispitanika u svim skupinama smatra da je vjeroispovijest *donekle važna* za definiciju i egzistenciju »dobrog« Hrvata/Srbina. Od ukupnog broja ispitanika skoro polovina smatra da *to uopće nije važno*, što ukazuje na odmak od integralnog nacionalizma koji naciju predstavlja kao organsku zajednicu u kojoj je dominantna religija nezaobilazan činilac egzistencije pojedinaca i nacionalnog identiteta. I pored svih teškoća hrvatsko društvo postaje pluralističnije i otvorenije, pa i u polju socijalne konstrukcije nacionalnih identiteta.

Je li članstvo u bivšem Savezu komunista Hrvatske (Jugoslavije) »smetnja« u poimanju »pravog« pripadnika nacije? Što o tome kažu Hrvati i Srbi u zapadnoj i istočnoj Slavoniji?

Zapadna Slavonija

Tablica 3: Socioprostorni status i pitanje može li član bivše komunističke partije biti »dobar« Hrvat/Srbin¹⁰

Socioprostorni status	Ne, uopće ne može	To nije toliko važno	To uopće nije važno	Ukupno
Hrvati starosjedioci	18 25,4 %	33 46,5 %	20 28,2 %	71 100,0 %
Srbi starosjedioci	9 11,0 %	27 32,9 %	46 56,1 %	82 100,0 %
Useljenici	30 40,0 %	26 34,7 %	19 25,3 %	75 100,0 %
Ukupno	57 25,0 %	86 37,7 %	85 37,3 %	228 100,0 %

$$\chi^2 = 27,574; df = 4; p = 0,000$$

Istočna Slavonija

Tablica 4: Socioprostorni status i pitanje može li član bivše komunističke partije biti »dobar« Hrvat/Srbin

Socioprostorni status	Ne, uopće ne može	To nije toliko važno	To uopće nije važno	Ukupno
Hrvati starosjedioci	18 22,8 %	25 31,6 %	36 45,6 %	79 100,0 %
Srbi starosjedioci	13 17,8 %	22 30,1 %	38 52,1 %	73 100,0 %
Useljenici	5 8,3 %	26 43,3 %	29 48,3 %	60 100,0 %
Ukupno	36 17,0 %	73 34,4 %	103 48,6 %	212 100,0 %

$$\chi^2 = 6,518; df = 4; p = 0,164$$

¹⁰ Pitanje u anketi glasilo je: Po Vašem mišljenju, može li član bivše komunističke partije biti »dobar« Hrvat (Srbin)?

U vremenu tranzicijskih promjena i sukoba oko suvereniteta na prostorima bivše jugoslavenske države, posebno je važnu ulogu imala vrijednosna i ideologijska sfera. Socijalistička društva bila su jednopartijska (komunističke partije) i u velikoj mjeri ideologizirana (marksistička ideologija), uz neke posebnosti. Jugoslavenski socijalizam s vremenom je postajao liberalniji u odnosu na europski Istok, pogotovo nakon sukoba s Informbiroom, a teror u njemu nije bio masovan već selektivan (Popov, 2002).¹¹ Uvođenje samoupravljanja, uz veoma ograničenu moć i utjecaj na odluke u poduzećima, ipak je donekle »demokratizirao« socijalizam. Sustav je zahvaljujući radikalno egalitarnoj vrijednosnoj orijentaciji (Županov, 2002), čije je izvorište u seljačkom društvu, imao unutarnju potporu. I pored terora, nedemokratskoga političkog okvira i problema ljudskih prava i sloboda, socijalistički poredak imao je barem donekle i legitimaciju »odozdo«. Stvorila se prešutna koalicija političke garniture i radničke klase, a krajnji ciljevi bili su važniji od svakodnevnih postignuća. Socijalistička ideologija predstavljena političkim aktivizmom pripadnika komunističke partije utkana je u vrijednosnu sferu seljačkoga društva s naglaskom na primatu raspodjele u odnosu na proizvodnju. Sitan, discipliniran rad, racionalizacija društvenoga života, točnost, preciznost, kompeticija i konkurencija nisu bili dominantni segmenti te ideologijske, a onda ni praktične »priče«. U polju nacionalnoga institucionalizirana je nacionalnost kako u partijskoj tako i u državnoj organizaciji, što je često dovodilo do sukoba, a doživotni predsjednik države i partije bio je vrhovni arbitar u takvim sukobima. Stvarano je s vremena na vrijeme sociopsihološko ozračje nezadovoljstva uz traženje reforme federacije s različitih političkih polazišta. Nakon smrti vrhovnog autoriteta, uza sve veću krizu socijalističkog poretka, aktiviraju se nacionalni/nacionalistički projekti koji nude rješenje krize. Za sve su probleme u protukomunističkoj ideologijskoj kampanji okrivljeni nosioci sustava, komunisti, a posebno oni u drugim nacijama. Pitanje je koliko je to u poslijeratnom razdoblju, nakon etnifikacije politike i favoriziranja etničkog identiteta, važno za socijalnu konstrukciju hrvatskog i srpskog nacionalnog identiteta. Ispitanici uglavnom nisu isključivi i dopuštaju mogućnost da i bivši komunisti budu sastavni dio zamišljenog »nacionalnog bića«. Hrvati starosjedioci i useljenici nešto su manje blagonakloni prema pripadnicima bivšeg SK nego Srbi starosjedioci. U Hrvatskoj su Srbi bili iznadproporcionalno zastupljeni u Partiji, a usto je povijesno nasljeđe iz Drugog svjetskog rata Srbe jače vezalo uz komunističku partiju. U vremenu tranzicije i političkih promjena Srbi su uglavnom na prvim izborima politički poduprli SKH/SDP, a kasnije je došlo do razilaženja između srpske populacije u Hrvatskoj i nasljednika komunističke partije. S obzirom na nacionalističku (kvazi)ideološku retoriku koja je komunističke atribute kombinirala sa srpskim, takav rezultat pokazuje da povijesno pamćenje ispitanika ima višeslojnu strukturu u kojoj se prepliću različite opservacije i promišljanja o prošlosti. Pritom je vremenski odmak od rata »odledio« neka prijašnja i drugačija razmišljanja o odnosu »klasnog (partijskog) i nacionalnog«. Usporedba odgovora u zapadnoj i istočnoj Slavoniji pokazuje jaču netolerantnost u zapadnoj Slavoniji, posebice u useljenika iz Bosne i Hercegovine. Tamo je znatan postotak useljenika (uglavnom etničkih Hrvata) protiv bivših komunista kao »ravnopravnih« članova nacionalnoga korpusa, dok su

¹¹ Niz je primjera za selektivni teror sustava: Goli otok, slučajevi Hebranga, Đilasa, Rankovića, hrvatskih »proljećara«, srpskih liberala i sl.

useljenci u istočnoj Slavoniji (uglavnom etnički Srbi) gotovo potpuno blagonakloni prema takvim konstrukcijama. Izrazita vezanost uz katolicizam, uz progone i protjerivanja iz Bosne i Hercegovine kao i, s druge strane veća vezanost uz Partiju i socijalizam utjecali su između ostalih razloga na odgovore.

Simboli, poput zastave, himne i grba, imaju za nacije i njihove pripadnike iznimno veliku emocionalnu, ali i praktičnu važnost. Njihovo postojanje u simboličkom ambijentu zajednice/društva za pojedine kolektivite najčešće označava i stupanj ostvarena prava. Stoga je važno pitanje za ispitivanu populaciju mogu li Srbi u još izrazito traumatičnim poslijeratnim okolnostima ostvariti pravo na vlastitu zastavu, himnu i grb u Hrvatskoj. I ako ne mogu, koje razloge tomu ispitanici najčešće navode?

Zapadna Slavonija

Tablica 5: Socioprostorni status i mišljenje o ostvarivanju prava Srba u Hrvatskoj na svoju zastavu, himnu i grb¹²

Socioprostorni status	Da, imaju pravo	Ne, nemaju pravo	Ukupno
Hrvati starosjedioci	11 15,5 %	60 84,5 %	71 100,0 %
Srbi starosjedioci	46 56,1 %	36 43,9 %	82 100,0 %
Useljenici	8 10,5 %	68 89,5 %	76 100,0 %
Ukupno	65 28,4 %	164 71,6 %	229 100,0 %

$\chi^2 = 48,709$; $df = 2$; $p = 0,000$

Tablica 6: Socioprostorni status i razlog iz kojeg to Srbi u Hrvatskoj u sadašnjem trenutku ne bi trebali ostvariti¹³

Socioprostorni status	Znatan dio Srba bio je protiv hrvatske države	Ti simboli moraju biti zajednički za sve građane	Manjine ne bi smjele imati to pravo	Da, trebaju	Ukupno
Hrvati starosjedioci	21 29,6 %	31 43,7 %	8 11,3 %	11 15,5 %	71 100,0 %
Srbi starosjedioci	1 1,2 %	35 42,7 %	0 0,0 %	46 56,1 %	82 100,0 %
Useljenici	23 30,3 %	39 51,3 %	6 7,9 %	8 10,5 %	76 100,0 %
Ukupno	45 19,7 %	105 45,9 %	14 6,1 %	65 28,4 %	229 100,0 %

$\chi^2 = 66,217$; $df = 6$; $p = 0,000$

¹² Pitanje u anketi glasilo je: Po Vašem mišljenju, trebaju li Srbi upravo sada u Hrvatskoj ostvariti pravo na svoju zastavu, himnu i grb?

¹³ Pitanje u anketi glasilo je: Ako smatrate da ne, koji je za Vas najvažniji razlog?

Iako su simboli zamjena za zbilju, ali i socijalni konstrukt koji itekako generira tu zbilju, njihova pojava i postojanje postaju motivacijski pokretač izrazito snažnih aktivnosti sudionika društvenih procesa. Čuvanje i posvećenje zastave, posebno emocionalno stanje koje bude grb i himna, povlašteni su rituali u kreiranju, čuvanju i prenošenju nacionalnih, religijskih i sličnih identiteta kojima skupina potvrđuje svoje postojanje i dignitet. Simboli su prisutni u najvažnijim događajima u ljudskom životu kao što su rođenje, prvi dan škole, odlazak u vojsku, smrt člana zajednice. Ipak, pored mnoštva simbola postoje neki prema kojima se gaji veće poštovanje nego prema drugima. To su, prije svega »... religijski i nacionalni. To se vidi po načinu odnošenja prema njima od djetinjstva do smrti. Čak se život radi njih žrtvuje« (Dugandžija, 1983: 73). Religijski simboli prisutni su od davnina, dok su nacionalni tvorevina novijeg doba – u Hrvata i Srba riječ je o 19. stoljeću kada se oblikovala moderna hrvatska odnosno srpska nacija. Simboli se prenose primarnom i sekundarnom socijalizacijom, a država pravnom regulativom kažnjava njihovu povredu. U turbulentnim povijesnim situacijama, kakva je svakako bila prijeratna i ratna na prostorima bivše Jugoslavije, simboli supostoje, što može izazvati zbuñjenost i to u veoma kratku roku. Tako su u procesu raspadanja zajedničke države i osamostaljenja Hrvatske supostojale nova hrvatska i jugoslavenska zastava, himne i grbovi. Slične okolnosti pratile su i procese etnopolitičke mobilizacije i borbe oko suvereniteta u drugim republikama. Pod nekim simbolima pripadnici različitih skupina doživjeli su različite, ugodne ali i neugodne situacije, što u vremenu promjene simboličkog univerzuma dovodi do različitih prisjećanja. Kažnjavaju se oni koji ne poštuju ili »gaze« simbole, a uočeno je da »... se u jednoj sredini lakše podnosi povreda simbola koja dolazi od pripadnika druge religije ili nacije nego od vlastitih pripadnika. Jer, ako se nepripadajući član ne ponaša u skladu s vladajućim simbolima, to postaje razumljivo, pa se najčešće i prihvaća kao nužno zlo ... Ali, kada netko napušta svoju religiju ili naciju i prelazi drugima, to postaje događaj koji izaziva snažan revolt i etiketu izdajništva« (Dugandžija, 1983: 79). Dok je u mirnodopskom razdoblju tolerancija prema nepoštovateljima simbola barem donekle prisutna, u ratu je pitanje simbola često pitanje života ili smrti. Stoga i u poslijeratnom razdoblju na bivšim ratnim prostorima problemi oko simbola izazivaju napetosti i aktiviraju strasti, što je posebno slučaj u Hrvata i Srba.

U odgovorima na naša pitanja, očekivano, velika većina Hrvata starosjedilaca iz zapadne Slavonije osporava pravo Srbima u Hrvatskoj da u još uvijek neposredno poslijeratnom vremenu ostvare pravo na zastavu, himnu i grb.¹⁴ Pritom se u interpretaciji tih rezultata, kao i kod mnogih drugih pitanja, trebaju uzeti u obzir ratna iskustva ispitanika, količina i opseg razaranja, način povratka teritorija u ustavnopravni poredak države i sociodemografska struktura populacije, što sve utječe na odgovore. U zapadnu Slavoniju vraćaju se stariji Srbi i oni srednje dobi, a znatno manje mlađe osobe. To svakako utječe na stavove ispitanika iz te skupine smanjujući nacionalne zahtjeve uz približavanje stavovima Hrvata starosjedilaca. Gotovo polovina Srba starosjedilaca is-

¹⁴ Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina donesen u prosincu 2002. regulira ostvarivanje posebnih prava i sloboda pripadnika nacionalnih manjina. Tako se u članku 7 navodi da nacionalne manjine imaju pravo na uporabu svojih znamenja i simbola.

taknula je da Srbi ne bi trebali u ovom vremenu ostvariti pravo na zastavu, himnu i grb. Kao razloge ističu shvaćanje prema kojem bi ti simboli trebali biti zajednički za sve građane, dok se gotovo nimalo ne opredjeljuju za opciju koja ističe pobunu Srba u Hrvatskoj. To je očekivano utoliko što u srpskom nacionalnom korpusu i u poslijeratnom razdoblju postoji drugačija interpretacija rata u odnosu na »hrvatske« interpretacije (koje se također međusobno razlikuju). Useljenici su (u ovom slučaju Hrvati iz Bosne i Hercegovine) još rigorozniji u tretmanu prava Srba starosjedilaca u odnosu na starosjedilačko hrvatsko stanovništvo, dok su razlozi za koje se opredjeljuju u mogućim obrazloženjima stavova vrlo slični onima domicilnih Hrvata. Useljenici se nakon rata intenzivnije sukobljavaju sa Srbima, uglavnom zbog neriješenih imovinsko-pravnih pitanja (u dio kuća Srba starosjedilaca uselilo se stanovništvo iz BiH), što utječe na pojačanu nesnošljivost između tih dviju skupina.

Istočna Slavonija

Tablica 7: Socioprostorni status i mišljenje o ostvarivanju prava Srba u Hrvatskoj na svoju zastavu, himnu i grb

Socioprostorni status	Da, imaju pravo	Ne, nemaju pravo	Ukupno
Hrvati starosjedinci	10 12,7 %	69 87,3 %	79 100,0 %
Srbi starosjedinci	58 78,4 %	16 21,6 %	74 100,0 %
Useljenici	49 81,7 %	11 18,3 %	60 100,0 %
Ukupno	117 54,9 %	96 45,1 %	213 100,0 %

$$\chi^2 = 90,780; df = 2; p = 0,000$$

Tablica 8: Socioprostorni status i razlog iz kojeg to Srbi u Hrvatskoj u sadašnjem trenutku ne bi trebali ostvariti

Socioprostorni status	Znatan dio Srba bio je protiv hrvatske države	Ti simboli moraju biti zajednički za sve građane	Manjine ne bi smjele imati to pravo	Da, trebaju	Ukupno
Hrvati starosjedinci	37 46,8 %	20 25,3 %	12 15,2 %	10 12,7 %	79 100,0 %
Srbi starosjedinci	2 2,7 %	14 18,9 %	0 0,0 %	58 78,4 %	74 100,0 %
Useljenici	1 1,7 %	9 15,0 %	1 1,7 %	49 81,7 %	60 100,0 %
Ukupno	40 18,8 %	43 20,2 %	13 6,1 %	117 54,9 %	213 100,0 %

$$\chi^2 = 112,596; df = 6; p = 0,000$$

Istraživanje provedeno na prostoru istočne Slavonije ukazuje na važne razlike u dobivenim odgovorima u odnosu na njen zapadni dio. Slično kao u zapadnoj Slavoniji, Hrvati starosjedioci u velikoj većini osporavaju pravo Srbima u Hrvatskoj da nakon ratnih sukoba realiziraju omogućeno i važeće pravo na zastavu, himnu i grb. Teška ratna iskustva, protjerivanja hrvatskoga civilnog stanovništva, masovne grobnice, nestali, razorena infrastruktura i konfliktnost poslijeratne javne scene u hrvatskom Podunavlju svakako čine veći dio razloga za restriktivne stavove starosjedilaca Hrvata. Razlika u odgovorima ispitanika zapadne i istočne Slavonije proizlazi i iz različite sociodemografske strukture populacije. Srpska nacionalna zajednica znatno je snažnija u istočnoj Slavoniji (ima ih više i sve dobne skupine približno su razmjerno zastupljene), u kojoj se Srbi drugačije koriste svojim pravima, što rezultira njihovim većim zahtjevima koji su vidljivi u odgovorima. Useljenici u zapadnoj i istočnoj Slavoniji potpuno oprečno, a u suglasju s etničkim obilježjima, odgovaraju na navedena pitanja. Razlike su izrazito velike i zato što je etnopolitička mobilizacija još veća u useljenih Hrvata i Srba. Razlozi tomu vjerojatno su teži i neizvjesniji životni putovi tih ljudi, a onda i veća potreba za »dokazivanjem« u novom prostoru na etnonacionalnom obrascu socijalne promocije i prezentacije. U istočnoj Slavoniji Hrvati starosjedioci kao glavni razlog da se Srbima onemogući pravo na zastavu, himnu i grb najčešće ističu rat, pobunu znatnog dijela Srba protiv hrvatske države. I pored zakona koji nacionalnim manjinama ta prava omogućuje, domicilni Hrvati vrlo emotivno reagiraju uzimajući u obzir pobunjeničke aktivnosti Srba na bivšim ratnim prostorima. Znatna dio ispitanika iz te skupine kao razlog navodi potrebu da svi građani imaju zajedničke simbole. Takav institucionalni ustroj više odgovara tzv. zapadnom (građanskom) modelu nacije, a bio bi diskriminirajući u sociopolitičkom ambijentu s prevladavajućim etničkim konceptom nacije. Velika većina Srba starosjedilaca, a još više useljenika (u velikoj većini Srbi), smatra da Srbi trebaju sada realizirati navedena prava. Srbi starosjedioci u zanemarivo malo slučajeva dovode ta pitanja u vezu s pobunom Srba, a naglasak je gotovo u potpunosti stavljen na potrebu izjednačavanja prava na simbole za sve građane, što ujedno znači i jednakost u temeljnim pravima i slobodama svih građana Hrvatske. Vrlo je malo ispitanika, najviše među Hrvatima starosjediocima, koji smatraju da manjine ne bi smjele imati ta prava. Takvi odgovori ukazuju da, barem na deklarativnosimboličkoj razini postoji volja i predodžba pripadnika većinske nacije za toleriranjem prava nacionalnih manjina na hrvatskome državnom teritoriju.

5. Zaključak

Socijalna konstrukcija nacionalnog identiteta u razdoblju rata i tranzicije rezultirala je izrazitim favoriziranjem tog subidentiteta u odnosu na ostale u socijalnointerakcijskom identitetskom polju. Posebno je to bilo prisutno u slučaju Hrvata i Srba u Hrvatskoj. Prekrivanje ostalih segmenata identiteta pojedinaca i skupina i svodenje njihovih raznovrsnih i mnogobrojnih subidentiteta uglavnom na jedan jedini (etnički/nacionalni) imalo je vrlo različite posljedice za život ljudi, kako u lokalnim zajednicama tako i u širim makropolitikim cjelinama (republikama/državama bivše SFRJ). Nacionalna homogenizacija bila je u funkciji napada/obrane republičkog/državnog suvereniteta, ali je uvelike pridonijela i dezintegraciji lokalnih zajednica, aktiviranju mržnje,

predrasuda, stereotipa i stigmatizacije nepripadnika vlastite nacije. Poslijeratna situacija stavlja povratnike i useljenike na cjelokupnom bivšem ratnom prostoru Hrvatske pred nove izazove. U polju socijalne dinamike i konstrukcije nacionalnih identiteta događaju se promjene. Postupno se smanjuje važnost etnonacionalnog u sferi politike, a onda i ostalih segmenata društva, kako zbog unutarnje demokratske profilacije tako i zbog vanjskog pritiska. Budući da je od kraja rata proteklo deset godina, uvažavajući sve te sociopsihološke i političke promjene nameće se pitanje što se događa u tom segmentu socijalne interakcije u Hrvata i Srba na bivšim ratnim prostorima zapadne i istočne Slavonije. U istraživanju provedenom na tim prostorima na populaciji Hrvata starosjedilaca, Srba starosjedilaca i useljenika analizirani su neki segmenti oblikovanja nacionalnog identiteta Hrvata i Srba.

U odnosu na ispitanike iz zapadne Slavonije, u istočnoj Slavoniji starosjedioci (Hrvati i Srbi) znatno više ističu veliko značenje i važnost vjeroispovijesti (katoličke i pravoslavne) za nacionalni identitet. Hrvati starosjedioci znatno više od Srba starosjedilaca ističu povezanost vjere i nacije pri određivanju hrvatskog/srpskog identiteta. Ratne okolnosti i njihove posljedice, svakako teže u istočnoj nego u zapadnoj Slavoniji, utjecale su na radikalizaciju stavova i jače naglašavanje svih segmenata nacionalnog identiteta. Ispitanici nisu izrazitije isključivi prema članovima bivše komunističke partije kada je riječ o njihovu svrstavanju među »dobre« članove nacionalnog entiteta. Pritom su Hrvati starosjedioci i useljenici manje blagonakloni prema takvim mogućnostima, a ispitanici iz istočne i zapadne Slavonije i ovdje se razlikuju. Hrvati i Srbi starosjedioci u zapadnoj i istočnoj Slavoniji imaju sličnu percepciju uloge bivših članova komunističke partije u konstrukciji nacionalnog identiteta nakon rata, dok je veća razlika nađena u populaciji useljenika – pritom useljenici u zapadnoj Slavoniji mnogo negativnije ocjenjuju bivše komuniste. Većina Srba starosjedilaca i useljenika srpske nacionalnosti opredijelila se za posebne srpske simbole i njihovu primjenu ovdje i sada, no može se primijetiti da su se Srbi starosjedioci iz zapadne Slavonije na ovom pitanju podijelili. Velika većina Hrvata starosjedilaca i useljenika hrvatske nacionalnosti protivi se posebnim simbolima za srpsku nacionalnu zajednicu ovdje i sada. Kao glavne razloge protivljenja navode potrebu da ti simboli budu zajednički za sve građane, a i srpska pobuna u Hrvatskoj kao razlog još je prilično zastupljena. Razlike u odgovorima ispitanika istočne i zapadne Slavonije objašnjavaju se tradicijskim razlozima, različitim ratnim događanjima, količinom i opsegom razaranja, načinima integracije teritorija u ustavnopravni poredak države i sociodemografskom strukturom populacije. U slučaju različitih odgovora useljeničke populacije prevladavajući je etnički kriterij – u istočnoj Slavoniji to su uglavnom Srbi iz drugih krajeva Hrvatske, a u zapadnoj useljenici hrvatske nacionalnosti najvećim dijelom iz Bosne i Hercegovine. U odgovorima je, iako su donekle prožeti isključivim stavovima o mogućnostima uključivanja različitih subidentiteta u zamišljeni nacionalni identitet Hrvata i Srba, u značajnoj mjeri prisutna i tolerancija, izraženija unutar skupine nego prema drugim nacionalnostima. Odmak od ratnih sukoba, postupna i spora, ali ipak prisutna deetnifikacija javnoga života, pritisci »izvana« te sukobi (post)modernih i predmodernih, a često i retrogradnih političkih/svjetonazorskih opcija i njihovih zastupnika proširuju i čine prilagodljivijima nacionalne identitete Hrvata i Srba. Pritom smanjuju udio nacionalnog subidentiteta u identitet-

skom polju međusobne koegzistencije s ostalim subidentitetima koji zajedno čine jedan i nedjeljiv identitet svakog pojedinca.

LITERATURA

- CASTELLS, Manuel (2002). *Moć identiteta*. Zagreb: Golden marketing.
- DEVEREUX, Georges (1990). *Komplementaristička etnopsihoanaliza*. Zagreb: August Cesarec.
- DUGANDŽIJA, Nikola (1983). *Religija i nacija*. Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost.
- JENKINS, Richard (2001). *Etnicitet u novom ključu: argumenti i ispitivanja*. Beograd: Čigoja štampa; Zemun: Biblioteka XX vek.
- KUCUKCAN, Talip (2004). »Dominant Discourses and Policies of Multicultural European Countries on National Identity and Religion in Public Schools«, u: Milan Mesić (ur.). *Perspectives of Multiculturalism – Western and Transitional Countries*. Zagreb: Faculty of Philosophy – Croatian Commission for UNESCO, str. 113–123.
- MAALOUF, Amin (2002). *U ime identiteta: nasilje i potreba za pripadnošću*. Zagreb: Prometej. *Opća enciklopedija*, sv. 3 (1979). Zagreb: JLZ.
- POPOV, Nebojša (2002). »Traumatologija partijske države«, u: Nebojša Popov (ur.). *Srpska strana rata: trauma i katarza u istorijskom pamćenju*. Beograd – Zrenjanin: Republika – Vikom grafik – Građanska čitaonica, str. 117–145.
- PUSIĆ, Eugen (1995). »Identitet – diverzitet – kapacitet«, *Erazmus*, Zagreb, br. 11, str. 2–10.
- SEKULIĆ, Duško et al. (2004). *Sukobi i tolerancija: o društvenoj uvjetovanosti nacionalizma i demokracija*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- SMITH, Anthony D. (1998). *Nacionalni identitet*. Beograd: Čigoja štampa; Zemun: Biblioteka XX vek.
- ŽUPANOV, Josip (2002). *Od komunističkog pakla do divljeg kapitalizma: odabrane rasprave i eseji (1995–2001)*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Dragutin Babić

THE EFFECTS OF TRANSITION AND WAR ON THE CONSTRUCTION OF SOME SEGMENTS OF NATIONAL IDENTITY AMONG CROATS AND SERBS (AN EMPIRICAL SURVEY IN THE FORMER WAR AREAS OF WESTERN AND EASTERN SLAVONIA)

SUMMARY

The author analyses the effects of transition and war on the formation of some segments of national identity among Croats and Serbs. The basis for the analysis was an empirical survey conducted in Western and Eastern Slavonia. The analysis included three groups of war migrants and victims of war – indigenous Croats, indigenous Serbs and immigrants. The survey was conducted between September and December 2004, in villages and towns of Western and Eastern Slavonia. It used a survey questionnaire with 48 closed-type questions. The survey took account of the following variables among respondents: sociospatial status, age, gender and level of education. The analysed variable: respondents' sociospatial status, proved to be in correlation with the perception of some segments of national identity among Croats and Serbs. The results of the survey showed differences in the opi-

nions and evaluations of respondents from Western and Eastern Slavonia. Indigenous Croats, more than indigenous Serbs, stressed the meaning and importance of religion (Catholicism) in national identity. Indigenous Croats were more exclusive than indigenous Serbs as to the possibilities of full participation of former Communists in the Croat and Serb national communities. The responses of immigrants were more radical and exclusive in comparison with indigenous persons, and in this regard responses of immigrants in Western Slavonia (mostly ethnic Croats) were more radical than responses of immigrants in Eastern Slavonia (mostly ethnic Serbs). Although they were somewhat laced with exclusive opinions on the possibilities of including various subidentities in the national identities of Croats and Serbs, the respondents' answers indicate that in the post-war period, in former war areas, tolerance is also quite present, more noticeably within one's own group than towards the other nationality.

KEY WORDS: Croats, Serbs, national identity, social construction, Western and Eastern Slavonia

Dragutin Babić

INFLUENCE DE LA TRANSITION ET DE LA GUERRE SUR LA CONSTRUCTION DE CERTAINS SEGMENTS DE L'IDENTITÉ NATIONALE DES CROATES ET DES SERBES (RECHERCHE EMPIRIQUE : RÉGIONS DE SLAVONIE OCCIDENTALE ET ORIENTALE TOUCHÉES PAR LA GUERRE)

RÉSUMÉ

L'auteur analyse l'influence de la transition et de la guerre sur la constitution de certains segments de l'identité nationale des Croates et des Serbes. L'analyse se fonde sur une recherche empirique menée en Slavonie occidentale et orientale. L'analyse englobe trois groupes de personnes déplacées et ayant subi des dommages de guerre, à savoir : Croates autochtones locaux, Serbes autochtones locaux, et personnes nouvellement installées. La recherche a été menée de septembre à décembre 2004 dans les villages et villes de Slavonie occidentale et orientale, avec un questionnaire de 48 questions de type fermé. La recherche prend en compte plusieurs caractéristiques des personnes interrogées, à savoir : statut socio-spatial, âge, sexe et niveau d'éducation. La variable du statut socio-spatial des personnes interrogées est en corrélation avec la perception de certains segments de l'identité nationale des Croates et des Serbes. Les résultats de la recherche mettent en lumière des différences au niveau des opinions et des jugements portés par les personnes interrogées en Slavonie occidentale et orientale. Les Croates autochtones locaux soulignent plus que les Serbes autochtones locaux le sens et l'importance de leur foi (catholique) dans la définition de leur identité nationale. Les Croates autochtones locaux sont plus restrictifs que les Serbes autochtones locaux quant à l'éventualité d'une participation à plein titre des ex-communistes dans le corpus national croate et serbe. Les réponses des personnes nouvellement installées sont plus radicales et plus restrictives que celles des enquêtés autochtones locaux, sachant que celles de Slavonie occidentale (essentiellement croates) sont plus radicales encore dans leurs réponses que celles de Slavonie orientale (essentiellement serbes). Les réponses, bien que dans une certaine mesure sous-tendues de doutes sur la possibilité d'intégrer diverses sous-identités dans l'identité nationale des Croates et des Serbes en cette période d'après-guerre dans ces régions ayant été touchées par le conflit, laissent une place notable à la tolérance, plus marquée au sein de chaque groupe que vis-à-vis des autres groupe ethniques.

MOTS CLÉS : Croates, Serbes, identité nationale, construction sociale, Slavonie occidentale et orientale